CUPRINS

INTRODUCERE 7
SOCRATE (469-399 I.E.N.) 11
PLATON (427-347 Î. HR.) 40
ARISTOTEL (384-322 Î. HR.) 54
JURIŞTII ROMANI CICERO (106-43 Î. CH.) 70
FILOSOFIA CREŞTINĂ 79
AUGUSTIN (SAINT) (354-430) 87
TOMA D'AQUINO (1225-1274) 104
NICOLO MACHIAVELLI (1469-1527) 109
JEAN BODIN (1529-1596) 112
HUGO GROTIUS (1583-1645) 115
THOMAS HOBBES (1588-1679) 118
JOHN LOCKE (1632-1704) 123
G.W. LEIBNIZ (1646-1716) 129
MONTESQUIEU (1689-1755) 147
J.J. ROUSSEAU (1712-1778) 152
IMMANUEL KANT (1724-1804) 161
HEGEL (1770-1831) 200
J.G. FICHTE (1762-1814) 223
F.W.J. SCHELLING (1775-1854) 226
JOHN RAWLS (1921-2002) 232
FRIEDERICH VON HAYEK (1899-1992) 242
ROBERT NOZICK (N. 1938) 250
FILOSOFIA DREPTULUI ŞI DREPTURILE OMULUI 255

SOCRATE (469-399 i.e.n.)

„Aşadar, Socrate, întrucât nu poţi răspunde şi la nedreptate şi la dreptate cu aceeaşi măsură, după cum nu poţi să ai aceiaşi atitudine faţă de adevăr sau fals, urmează că trebuie să împiedici cu toate puterile nedreptatea care ţi se face. De aceea este drept să fugi din închisoare."

PLATON, CRITON „sau DATORIA CETĂŢEANULUI"
(dialog etic)

Personalitatea marelui Socrate fascinează pe oricine doreşte să se iniţieze în domeniul filosofiei, pe omul care îşi călăuzeşte viaţa după adevăr, dreptate, curaj, înţelepciune, altfel spus, pe omul care luptă pentru idei, pentru valoare, mai precis, pe omul virtuos.

În toată istoria filosofiei nu putem găsi o figură atât de elevată, ca a lui Socrate, pentru care fiecare gest din propria-i activitate să fie o exteriorizare a unei laturi a personalităţii sale. El se exprimă astfel în fiecare din gândurile şi gesturile sale publice, în discuţii, sau în actul final şi majestuos al morţii lui.

Fapta şi gândul nu sunt la el decât două feţe ale aceluiaşi lucru.

Socrate emoţionează pe orice căutător autentic întru adevăr şi dreptate. În acest sens, impresionant este episodul când a fost condamnat la moarte pe nedrept. Procesul condamnării lui Socrate ca şi cel intentat lui Iisus mai târziu, sunt de referinţă pentru istoria justiţiei, arătând că legea nu mai are nicio semnificaţie, îşi pierde orice valoare când este aplicată nedrept.

Astfel, orice nedreptate se adresează şi judecăţii noastre obiective, dar şi sentimentelor. Condamnarea lui Socrate, judecarea lui, făcută după toate regulile artei injustiţiei, cu sicofanţi şi judecători improvizaţi, nu poate să lase indiferent nici pe omul obişnuit, dar mai ales pe cel care se instruieşte în domeniul ştiinţelor juridice.

Socrate îşi desfăşoară întreaga sa activitate în cetate şi sub imperiul legilor ei. Niciun moment nu se gândeşte să se retragă în solitudine, undeva într-o pustie iluzorie, unde să se desăvârşească independent de concetăţenii lui. Ce are în vedere el este comunitatea umană numită Polis, cetatea grecească, cu oamenii ei, al căror bine şi perfecţionare le urmăreşte continuu. El se supune legilor chiar atunci când cetatea este nedreaptă cu el.

Această concepţie nu-i aparţine exclusiv lui Socrate, ci tuturor înţelepţilor şi filosofilor greci dinaintea lui şi de după el. Sophos-ul grec este un om care se naşte şi trăieşte prin Polis şi pentru Polis. Acesta este un caracter specific al

mentalităţii greceşti, al democraţiei greceşti, care trebuie pus în evidenţă neapărat, dacă vrem să înţelegem în mod real viaţa şi moartea înţeleptului atenian.

Prin Socrate, legea şi libertatea, două lucruri incompatibile din punct de vedere fenomenal formează o unitate deplină şi generează o nouă ordine a lucrurilor. El avea datoria să înţeleagă noul adevăr ce începea să se impună în istorie, acela că adevărata libertate este o lege şi adevărata lege este întotdeauna o lege de libertate.

Imaginea pe care o avem despre Socrate este cea a bărbatului mai vârstnic. Nu ştim nimic despre tinereţea lui. A crescut în Atena puternică, bogată, înfloritoare de după Războaiele persane. Avea aproape patruzeci de ani când s-a declanşat fatalitatea Războiului peloponesiac (431). Abia începând cu această perioadă a ajuns să fie o persoană publică cunoscută. Cel mai vechi document care ni s-a transmis despre el îl constituie *Norii* lui Aristofan (423), în care este batjocorit.

Sunt relevante datele biografice şi portretul moral pe care i-l face Diogenes Laertios*. Nu insistăm aici asupra acestor aspecte; ceea ce ne preocupă este procesul condamnării la moarte, aspect deosebit de controversat şi prezentat, nu întotdeauna, în lumina adevărului şi a obiectivităţii istorice.

Procesul ce i s-a intentat pe motiv de blasfemie a dus la condamnarea sa la moarte. Acest deznodământ nu a fost întâmplător, el îşi are o îndelungată istorie anterioară. *Norii* lui Aristofan (432) ne înfăţişează un Socrate preocupat de filosofia naturii, de fenomenele cereşti şi de lucrurile de sub pământ, un Socrate care, neagă zeii tradiţionali aşezând în locul lor aerul şi norii, care predă arta cum să izbândeşti într-o cauză chiar dacă e nedreaptă, şi care primeşte bani pentru învăţăturile sale. Dar acel Socrate pe care îl cunoaştem a făcut tocmai contrariul tuturor acestora. Cu timpul, învinuirile ce i s-au adus s-au înmulţit: că Socrate i-ar deprinde pe tineri cu trândăvia, că s-ar folosi de interpretarea dată unor poeţi pentru a-şi întemeia pe aceasta învăţăturile lui criminale, că printre discipolii lui s-ar fi numărat oameni atât de duşmănoşi faţă de popor precum un Alcibiade şi Critias. Această uimitor de neadevărată imagine şi-ar putea avea explicaţia în faptul că pe când era mai tânăr, Socrate se simţea într-adevăr ca acasă în domeniul filosofiei naturii şi al sofisticii, dar mai ales în faptul că trecea drept reprezentant al noii mişcări filosofice în general, care era respinsă de umoarea populară. Poporul l-a confundat pe biruitorul sofisticii cu sofistica însăşi. Căci felul în care o biruise printr-un nou etos al gândirii era insuportabil. Socrate punea neîncetat întrebări, forţând atenţia asupra problemelor fundamentale ale omului fără însă a le soluţiona. Dezorientarea produsă, conştiinţa inferiorităţii pe care o resimţeau oamenii precum şi exigenţa sa imperativă au produs nemulţumire şi ură. Una din

reacţii e cea a lui Hippias: „Ai vrea tot mereu numai să-i întrebi pe alţii şi să-i pui în încurcătură, fără ca tu însuţi să dai vreo lămurire şi fără ca să-ţi spui părerea despre nimic. N-am niciun chef să mă las dus de nas". (Xenofon). Aşa că în 399 Socrate a fost adus în faţa judecăţii sub învinuirea că violează legile deoarece nu crede în zeii autohtoni, că apără credinţa într-un nou soi de daimon, şi că ademeneşte tineretul.

În mod vădit Socrate a ignorat toate aceste învinuiri decenii la rând. Cât timp a trăit, nu a existat niciun fel de literatură scrisă care să-i apere filosofia. El însuşi n-a scris niciun cuvânt. Nu s-a retras cu superioritate din viaţa publică, n-a cultivat în cercuri închise o şcoală a sa, ci mereu s-a expus în stradă unei largi sfere publice. Chiar dacă o făcea totdeauna numai în discuţia cu omul în parte, în felul acesta el totuşi nu le-a dat pace atenienilor.

Apărarea lui Socrate culminează cu fraza că Divinitatea i-a încredinţat misiunea să-şi dedice viaţa cercetării de sine şi a celorlalţi. „…Acest lucru mi-a fost rânduit de către Zeu, atât prin răspunsul oracolului, cât şi prin vise, ca şi în orice chip în care a rânduit vreodată voinţa divină câte unui om să facă ceva." Iar el acceptase această misiune. De aceea trebuia ca el să reziste pe poziţie, fără a lua în seamă nici primejdia, nici moartea. (…) Mă voi supune mai degrabă Zeului decât vouă şi, câtă vreme voi mai avea suflare în mine şi voi mai fi în stare, nu voi înceta pentru nimic în lume să filosofez şi să vă îndemn, precum şi să atrag atenţia mereu oricui mi-ar ieşi în cale, spunându-i după obicei: „O, preabunule, (…) de cuget, şi de adevăr, şi de suflet ca să fie cât mai frumos, nu te îngrijeşti şi nu-ţi pasă?"

Moartea lui Socrate i-a determinat imaginea şi influenţa exercitată. El este martirul filosofiei, şi implicit al raţiunii. O împăcare cu condamnarea la moarte a lui Socrate nu-i posibilă decât prin intermediul lui Socrate însuşi. A murit fără înverşunare şi fără să acuze pe nimeni: „…Nu sunt câtuşi de puţin mâniat pe cei care au votat împotrivă-mi şi nici pe ei care m-au acuzat" acesta a fost ultimul lui cuvânt. Căci el este convins că pentru omul cinstit nu există răul, iar cauza lui nu va fi abandonată de zei la voia întâmplării.

Dar penultimul său cuvânt a fost: „Vă spun deci vouă, oameni care mă trimiteţi la moarte, că va veni asupra voastră, îndată după moartea mea, o pedeapsă mult mai grea (…). Vor fi mai mulţi cei care vă vor cere socoteală, şi anume aceia pe care acum îi ţineam eu în loc, însă voi nu va-ţi dat seama;şi vor fi cu atât mai aspri cu cât sunt mai tineri, şi cu atât mai mare va fi supărarea voastră. Dacă vă închipuiţi aşadar că, ucigând oameni, veţi opri pe cineva să vă mustre că nu trăiţi drept, atunci nu judecaţi bine."*

Se poate afirma astfel, că pledoaria lui Socrate la procesul judecării sale se constituie într-un discurs raţional, argumentat, eminamente filosofic, fără urme de

sentimentalism, nu a încercat să-i implore pe judecători printre lacrimi, căci n-ar fi fost un act pios. „Căci doar nu e pus acolo judecătorul ca să împartă dreptatea după bunul lui plac, ci ca să judece; şi el a jurat să nu ţină partea cui i s-ar năzări lui, ci să facă dreptate după lege.”*

În viaţa societăţii, raţiunea este lege politică. Respectarea legii este un lucru important şi supunerea în faţa unei legi nedrepte este uneori mai bună decât absenţa legii. Raţiunea conştiinţei umane, ca raţiune, se află deasupra tuturor. Ea este principiul prim care judecă orice lege, orice cetate. Tot aşa Socrate a judecat, şi cât de aspru, toată viaţa lui, cetatea în care trăia. Legile rămân, desigur, principiul obiectiv pentru cetăţean, pentru omul social. Conţinutul lor poate să contravină scopului binelui. Atunci datoria filosofului este să condamne o astfel de lege. Socrate, care n-a ezitat ca cetăţean să-şi dea chiar viaţa pentru ca să nu contravină legilor nedrepte ale cetăţii, ca minte filosofică le-a condamnat foarte aspru.

Oferindu-şi buzele cupei gâdelui, Socrate a dat Cezarului ce era al Cezarului. Legile cetăţii sale condamnaseră un cetăţean: el trebuia să moară. Prin negarea condamnării până în ultimul moment, bazându-se în această negare pe legea raţiunii, el dădea zeului ce era al zeului. A proclamat că există o zonă în care jurisdicţiile exterioare, violenţa, ordinea socială, orice schematism istoric nu au nicio putere. Acolo puternică e doar raţiunea, conştiinţa eliberată de orice determinare exterioară şi luminată doar de lumina cunoaşterii. De aceea, condamnarea lui Socrate are o importanţă covârşitoare. În momentul când pleca, nesupus şi supus în acelaşi timp, de la tribunal spre moarte, el săvârşea spontan, voit şi responsabil, un act unic în istorie; a ridicat şi a ţinut singur deasupra instituţiilor temporare, deasupra chiar a lui însuşi, destinul spiritului.

PROCESUL ŞI MOARTEA LUI SOCRATE

Viaţa niciunui filosof nu este atât de legată de gândirea lui. Socrate nu a scris cărţi. El a învăţat pe alţii prin exemplul propriu şi prin cuvânt. Viaţa lui era învăţătura lui prin conversaţia de zi cu zi, pe oriunde mergea, la frizer, în agora, în curţile şi casele prietenilor. Astfel şi-a petrecut viaţa servind virtutea până în momentul când a fost dus la închisoare.

În toată istoria filosofiei nu putem găsi o figură atât de elevată, ca a lui Socrate, pentru care fiecare gest din propria-i activitate să fie o exteriorizare a unei laturi a personalităţii sale. El se exprimă astfel în fiecare din gândurile şi gesturile sale publice, în discuţii, sau în actul final şi majestuos al morţii lui. Atitudinea rece în faţa morţii nu putea să fie decât rezultatul unei mari realizări

interioare; ea este efectul unei stări de conştiinţă care nu este a omului obişnuit, ci caracteristică doar marilor înţelepţi. Fapta şi gândul nu sunt la el decât două feţe ale aceluiaşi lucru.

Socrate emoţionează pe orice căutător autentic întru adevăr şi dreptate. În acest sens, impresionant este episodul când a fost condamnat la moarte pe nedrept. Procesul condamnării lui Socrate ca şi cel intentat lui Iisus mai târziu, sunt de referinţă pentru istoria justiţiei, arătând că legea nu are nicio semnificaţie, îşi pierde orice valoare când este aplicată nedrept.[1]

Astfel, orice nedreptate se adresează în primul rând judecăţii noastre obiective, dar şi sentimentelor. Condamnarea lui Socrate, judecarea lui, făcută după toate regulile artei injustiţiei, cu sicofanţi şi judecători improvizaţi nu poate să ne lase indiferenţi, îndemnându-ne astfel la o analiză critică riguroasă.

Socrate îşi desfăşoară întreaga activitate în cetate şi sub imperiul legilor ei. Niciun moment nu se gândeşte să se retragă în solitudine, undeva într-o pustie iluzorie, unde să se desăvârşească independent de concetăţenii lui.

Ce are în vedere el este comunitatea umană numită Polis, cetatea grecească, cu oamenii ei, al căror bine şi perfecţionare le urmăreşte continuu. El se supune legilor chiar atunci când cetatea este nedreaptă cu el.

Imaginea pe care o avem despre Socrate este cea a bărbatului mai vârstnic. Nu ştim nimic despre tinereţea lui. S-a născut în jurul anului 470 î.Chr. şi a crescut în Atena puternică, bogată şi înfloritoare după războaiele persane. Avea aproape patruzeci de ani când s-a declanşat fatalitatea Războiului peloponesiac (431). Abia începând cu această perioadă a ajuns să fie o persoană publică cunoscută. Cel mai vechi document care ni s-a transmis despre el îl constituie comedia *Norii* a lui Aristofan(423), în care este batjocorit. Imaginea pe care Aristofan i-o face lui Socrate nu trebuie să ne stânjenească. Socrate a fost un elev al vechilor filosofi, şi a fost influenţat de învăţăturile lui Anaxagoras, ceea ce a şi admis. În ceea ce priveşte nuanţa „sofistă" dată caracterului său în *Norii*, trebuie reţinut că Socrate ca şi sofiştii, şi-a concentrat atenţia pe subiect, pe om ca atare. Era o figură publică familiară, cunoscut tuturor pentru activitatea sa dialectică, iar unora le-a părut fără îndoială a fi „raţionalist", critic distructiv şi cu tendinţe antitradiţionaliste.

Sunt relevante datele biografice şi portretul moral pe care i-l face Diogene Laertios.[2] Nu insistăm aici asupra acestor aspecte. Aducem în discuţie doar acele elemente, care să ne ofere posibilitatea unei cunoaşteri mai clare a acestui proces

---

[1] Pohoaţă, Gabriela, *Gândirea filosofico-juridică în texte*, Bucureşti, Ed. Pro Universitaria, 2008, p. 11.

[2] Diogenes, Laertios, *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1963.

deosebit de controversat şi prezentat, nu întotdeauna, în lumina adevărului şi a obiectivităţii istorice.

Trebuie să arătăm că interesul lui Socrate era predominant etic. Aristotel spune destul de clar că Socrate „se ocupa cu problemele etice”.[3] Şi spune şi că „Socrate s-a ocupat cu studiul virtuţilor etice şi a fost primul care a încercat să dea definiţii universale în această materie.” Această afirmaţie a lui Aristotel provine, desigur, din imaginea pe care Xenofon i-o face lui Socrate.

În *Apologia*,[4] Platon relatează mărturia lui Socrate de la procesul său, potrivit căreia s-a dus acolo unde a putut face cel mai bine cuiva, căutând „să-l conving pe fiecare dintre voi să nu se îngrijească de lucrurile sale înainte de a se îngriji de sine - ca să devină cât mai bun şi mai înţelept - şi nici să nu se îngrijească de cele ce sunt ale cetăţii înainte de a se îngriji de cetatea însăşi şi de toate celelalte - după aceeaşi rânduială. Aceasta era „misiunea“ lui Socrate, pe care el o considera ca fiindu-i încredinţată de zeul din Delfi, şi anume a-i împinge pe oameni să se îngrijească de ceea ce au ei mai scump, propriul lor suflet, prin acumularea înţelepciunii şi virtuţii. Nu era numai un logician pedant, nici doar un critic distructiv, ci un om cu o misiune. Dacă dădea în vileag şi expunea perspective superficiale şi presupuneri grăbite, aceasta nu se datora unei dorinţe frivole de a-şi etala propria sa perspicacitate dialectică superioară, ci unei dorinţe de a face bine conlocuitorilor săi şi de a se instrui pe sine. Desigur nu trebuie să ne aşteptăm ca interesul etic al unui cetăţean grec să fie complet separat de cel politic, pentru că grecul era în mod esenţial cetăţean şi trebuia să ducă o viaţă dreaptă în cadrul cetăţii. Astfel, elocventă este declaraţia lui Socrate din *Apologie* potrivit căreia trebuie să ne îngrijim de Stat înainte de a ne îngriji de interesele acestuia. Dar, aşa cum decurge din ultima remarcă, şi cum reiese clar dacă privim la viaţa lui Socrate, nu era interesat de politica de partid ca atare, ci de aspectul etic al vieţii politice. Era de o importanţă extremă pentru grecul care voia să ducă o viaţă dreaptă să înţeleagă ce este Statul şi ce înseamnă să fii cetăţean, pentru că nu ne putem îngriji de Stat dacă nu cunoaştem natura Statului şi ce este un Stat drept. Cunoaşterea este dorită ca mijloc de acţiune etică. Potrivit lui Socrate cunoaştere şi virtute sunt una şi aceeaşi, în sensul că înţeleptul, acela care *ştie* ce este drept, va şi *face* ceea ce este drept. Cu alte cuvinte, nimeni nu înfăptuieşte conştient răul şi nu îl doreşte ca scop; nimeni nu alege răul *ca atare*.

[3] K. Jaspers, *Les grands philosophes*, Paris, Ed. Plon, 1963.

[4] Platon, *Dialoguri,* traduceri de Cezar Papacostea, revizuite de Constantin Noica, Bucureşti, Ed. pentru Literatură Universală, 1968.

Acest intelectualism etic[5] nu l-a făcut pe Socrate foarte agreabil democraţiei, aşa cum era aceasta practicată în Atena.

Activitatea aceasta neobosită, de a lumina pe atenieni cu lumina virtuţii, pe care Socrate o propovăduia într-un mod oarecum agresiv, ironia caustică cu care trata pe adversarii săi nu puteau să nu producă reacţii. Într-adevăr s-au găsit trei oameni, Anytos, Meletos şi Lycon- despre care Voltaire va spune că istoria le reţine numele numai din cauza gravităţii crimei lor- care l-au acuzat oficial pe înţeleptul atenian de următoarele crime: necunoaşterea zeilor pe care îi cinsteşte cetatea; introducerea altor divinităţi; coruperea tineretului. Pedeapsa cerută era moartea. Vom sublinia că nici acuzarea şi nici apărarea nu par bine fundamentate din punct de vedere juridic. Acuzarea nu se desfăşoară logic, ea este puerilă şi vizibil de rea-credinţă; apărarea este naivă şi de cele mai multe ori nu e la obiect. Tot timpul ai impresia unei dezbateri artificiale, a unui proces pus la cale, desigur cu implicaţii politice, şi a unui acuzat care nu ştie să se apere faţă de nişte acuzaţii care nu pot sta în picioare o singură clipă. Şi atunci ce este atât de măreţ în această dezbatere, care te copleşeşte, deşi deznodământul duce la o crimă dezgustătoare?

Problema aceasta a finalului vieţii lui Socrate, a ultimului act al unei vieţi dăruite cetăţii este mult mai complexă decât pare la prima vedere. Pentru a fi conturată, trebuie să scrutam mai de-aproape cele trei scrisori platonice care se refera la judecata, condamnarea şi moartea lui Socrate. Judecata şi condamnarea lui sunt o parodie judiciară, aşa cum reiese din Apologiile lui Platon şi Xenofon. Ele sunt intitulate greşit Apologii (apărări), pentru că Socrate nu se apără, ci acuză. De ce este obligat să accepte Socrate o sentinţă nedreaptă, atât din punct de vedere juridic cât şi moral, ni se explică de către Platon în dialogul Criton sau „despre datoriile cetăţeanului", şi tot el ne lămureşte, în dialogul Phaidon sau „despre suflet", măreţia şi seninătatea divină a lui Socrate în faţa morţii.

În procesul intentat lui Socrate nu vom reţine aici decât ce ni s-a părut esenţial.

Mai întâi el este victima unor practici acceptate oficial, cum era delaţiunea sicofanţilor[6].

Apoi vom mai observa că Socrate a fost găsit vinovat cu 281 voturi din totalul judecătorilor care formau juriul. După cum declară însuşi Socrate în Apologia după Platon, majoritatea a fost numai de 30 de voturi. Deci în total ar fi

[5] F. Copleston, *Istoria Filosofiei I. Grecia şi Roma,* Bucureşti, Ed. All, 2008.

[6] În democraţia ateniană sycofanţii erau „denunţătorii"; această denumire li se trage de la sycon=smochină, fiindcă la început denunţurile se făceau împotriva contrabandiştilor de smochine. Ei primeau o anumită răsplată; dar, dacă denunţurile nu întruneau la judecată măcar o cincime din numărul votanţilor, denunţătorul era pedepsit.